

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ КЕРІВНИХ КАДРІВ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

Гарькава Ірина Олександрівна

УДК 783:303.433.3 (477) «19/20»

**ХРИСТІЯНСЬКІ ІДЕЇ ТА ОБРАЗИ В УКРАЇНСЬКІЙ МУЗИЧНІЙ
КУЛЬТУРІ КІНЦЯ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ**

26.00.01 – теорія та історія культури

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата мистецтвознавства

Київ–2019

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано на кафедрі естрадного виконавства Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв Міністерства культури України (Київ).

Науковий керівник: доктор мистецтвознавства, доцент
Зосім Ольга Леонідівна,
Національна академія керівних
кадрів культури і мистецтв,
доцент кафедри естрадного виконавства

Офіційні опоненти: доктор мистецтвознавства, доцент
Муравська Ольга Вікторівна,
Одеська національна музична академія
імені А. В. Нежданової,
професор кафедри теоретичної
та прикладної культурології

кандидат мистецтвознавства, доцент
Василенко Ольга Валентинівна,
Київська муніципальна академія музики
імені Р. М. Глієра,
доцент кафедри історії музики

Захист відбудеться 27 червня 2019 р. о 12 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.850.01 по захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора наук у Національній академії керівних кадрів культури і мистецтв за адресою: 01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корпус 15, ауд. 201.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв за адресою: 01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9, корпус 11.

Автореферат розіслано 27 травня 2019 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
доктор історичних наук

В. В. Карпов

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Доба постмодерну відзначена десакралізацією культури і мистецтва. Сучасна культура, вступаючи в постхристиянську епоху, втрачає своє підґрунтя через апологетику хаосу і шизоїдної свідомості, розмиття категорії духовності, десакралізацію священного й утаємниченого, відхід від шукань істини, знецінення ідеалів. Християнство в добу постмодерну перестає визначати духовні орієнтири суспільства.

На противагу постмодерній кризі свідомості людство наново звертається до духовних цінностей, сформованих на засадах христового вчення. На думку сучасних християнських мислителів, культура – явище сакрального порядку. Християнство є фундаментом європейської культурної традиції, на якому були сформовані основні течії, напрями, стилі європейського класичного мистецтва. Модернізм відзначений трансформаційними процесами в мистецтві, причиною яких став відхід від його християнського коріння. Десакралізоване мистецтво доби постмодерну засноване на симулякрах – знаках, що не мають духовного підґрунтя. Водночас плюралізм постмодерних художніх напрямів передбачає звернення до антропологічних концепцій, які апелюють до категорій духовного, сакрального, трансцендентного.

Пошуками моральних орієнтирів та духовних ідеалів, сформованих християнською культурною традицією, наповнена творчість відомих українських композиторів – Л. Дичко, Є. Станковича, М. Скорика, Г. Гаврилець, В. Сильвестрова, Ю. Іщенко та багатьох інших. Дослідження вітчизняних та зарубіжних мистецтвознавців засвідчили, що релігійні теми, ідеї, сюжети, образи грають істотну роль у формуванні композиторського стилю та створенні концепцій музичних творів. Постійне звернення композиторів, що є нашими сучасниками, до головних ідей християнського віровчення та музичних образів, пов'язаних з християнством, дає змогу з нових позицій подивитися на місце християнської релігії в європейській культурній традиції та усвідомити її значення у подоланні постмодерної кризи.

Спеціальних робіт, в яких би розглядалися християнські ідеї та образи у творчості сучасних українських композиторів, у тому числі присвячені окремим персоналіям, наразі немає. Аналіз мистецтвознавчих та культурологічних праць засвідчив необхідність створення окремої наукової розвідки, де було б визначено місце християнської традиції в сучасній вітчизняній музичній культурі та охарактеризована християнська складова у творчості українських композиторів, з окремим виділенням персоналій, для яких християнська тематика є провідною. Відтак актуальність і недостатня розробленість тематики щодо значення християнського чинника в сучасній культурі, зумовили вибір теми дисертації **«Християнські ідеї та образи в українській музичній культурі кінця ХХ – початку ХХІ століття»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації затверджена на засіданні Вченої ради Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського (протокол № 9 від 28 жовтня 2012 р.).

Дисертаційна тема уточнена на засіданні Вченої ради Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (протокол № 4 від 28 лютого 2018 р.) і є складовою частиною комплексної теми НАКККиМ «Актуальні проблеми культурології: теорія та історія культури» (реєстр. № 115U001572).

Формулювання наукового завдання, нове розв'язання якого отримано в дисертації. Наукове завдання дослідження полягає у виявленні впливу християнських ідей та образів на зміст творчості українських композиторів кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Мета дослідження – осмислити феномен християнства в культурі постмодернізму та дослідити форми втілення християнських ідей та образів у творчості сучасних українських композиторів.

Реалізація поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- обґрунтувати теоретичні засади дослідження християнської традиції в її проекції на зміст сучасної культури;

- запропонувати авторську редакцію поняттєво-термінологічного апарату для досліджень християнської музичної традиції у світлі сучасних історико-культурних та мистецтвознавчих концепцій;

- дослідити християнські коріння української культури та довести значення християнства як культуротворчого чинника розвитку українського мистецтва;

- визначити механізм креативного впливу християнських образів та ідей на творчість сучасних українських композиторів (на прикладі творів Г. Гаврилець, Л. Дичко, В. Сильвестрова, М. Скорика, Є. Станковича, В. Степурка, І. Щербакова, О. Щетинського);

- висвітлити світоглядну еволюцію видатного українського композитора Ю. Іщенка з позицій втілення у його творчості християнських ідей та образів;

- встановити особливості інтерпретації християнських образів та ідей у вокально-інструментальній, хоровій та симфонічній музиці Ю. Іщенка.

Об'єкт дослідження – українська музична культура кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Предмет дослідження – християнські ідеї та образи як чинник впливу на зміст творчості українських композиторів зазначеного періоду.

Методи дослідження. Дисертаційне дослідження спирається на ряд загальнонаукових методів та підходів, серед яких пріоритетним став *культурологічний підхід*, який дозволив обґрунтувати місце християнства в історії світової та української культури від Середньовіччя до сучасності. Використання *підходів*, розроблених у *теології*, було зумовлено необхідністю розглядати християнські образи та ідеї у творчості композиторів з позицій класичної та сучасної богословської думки. *Теоретичний метод* дав можливість уточнити поняттєво-термінологічний апарат для досліджень музичного мистецтва християнської традиції відповідно до сучасних історико-культурних та мистецтвознавчих концепцій; *історіографічний метод* був використаний для аналізу християнських коренів європейської та української культури в її історичній динаміці; *герменевтичний* – для виявлення християнських ідей та образів у хорових, камерно-інструментальних,

симфонічних творах сучасних українських композиторів; *біографічний та емпіричний (інтерв'ю)* – для реконструкції духовного шляху видатного українського композитора Ю. Іщенка у проекції на його композиторську творчість; *теоретичного узагальнення* – для підведення підсумків дослідження.

Теоретичну базу дисертації складають:

- праці теоретиків постмодернізму Ш. Бодрійяра, Ф. Гваттари, Й. Гейзинги, Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, Ч. Дженкса, У. Еко, Ж.-Ф. Ліотара, М. Фуко;

- фундаментальні дослідження філософів, богословів і культурологів, що розкривають питання місця християнства в культурі ХХ ст. (роботи К. Барта, М. Бердяєва, С. Булгакова, Р. Бультмана, А. Гарнака, Л. Карсавіна, О. Лосєва, Ж. Марітена, Р. Нібура, П. Пупара, А. Тенасе, Е. Трьольча, П. Флоренського та ін.);

- богословсько-теологічна література (трактати Василя Великого, Єфрема Сирина, Іоанна Златоуста, Іринія Ліонського, Максима Сповідника, Іоанна Лествичника, Феофана Затворника, Никодима Святогорця, Григорія Палами, Ігнатія Брянчанінова та ін.);

- роботи українських науковців з теорії та історії культури (О. Афоніна, П. Герчанівська, М. Жулинський, О. Колесник, С. Кримський, В. Личковах, М. Попович, Д. Степовик, В. Сулима, В. Шейко, В. Шульгіна та ін.);

- праці, присвячені світовій та українській християнській музичній традиції (К. Берденнікова, Н. Герасимова-Персидська, Т. Гусарчук, О. Зосім, Л. Кияновська, Л. Корній, О. Маркова, О. Муравська, С. Осадча, Н. Сиротинська, І. Тилик, О. Торба, О. Шевчук, О. Шуміліна та ін.);

- теоретичні розвідки, в яких розглядаються питання втілення християнських ідей, образів, символів, архетипів в музичній творчості (Н. Вишинська, В. Медушевський, І. Михайлова, В. Носіна, М. Северінова, Ю. Сітарська, С. Тишко, А. Швейцер, Б. Яворський та ін.);

- роботи сучасних композиторів, які звертаються у своїй творчості до християнської тематики (Ю. Іщенко, В. Степурко, М. Скорик, В. Сильвестров).

Наукова новизна одержаний результатів полягає в тому, що *вперше*:

- виявлено значимі для сучасної музичної культури християнські ідеї та образи, що знайшли втілення у композиторській творчості;

- унаочнено форми втілення християнських образів та ідей у творах Г. Гаврилець, Л. Дичко, В. Сильвестрова, М. Скорика, Є. Станковича, В. Степурка, М. Шуха, І. Щербакова, О. Щетинського;

- показано еволюцію світогляду видатного українського композитора Ю. Іщенка, розкрито значення християнства для формування духовних обріїв митця;

- розглянуто вокально-інструментальну, хорову та симфонічну музику Ю. Іщенка з позицій втілення композитором християнських ідей та образів.

Уточнено поняттєво-термінологічний апарат, необхідний для аналізу музичних творів, що репрезентують християнську традицію на сучасному етапі, у світлі актуальних історико-культурних та мистецтвознавчих концепцій.

Набули подальшого розвитку:

- підходи до вивчення християнської музичної традиції в історичній динаміці;

- проблематика, пов'язана зі способами та формами відтворення релігійних символів, образів, тем, ідей в художній творчості сучасних митців;
- питання визначення місця християнської традиції в історії української культури від Середньовіччя до постмодерної доби.

Теоретичне значення отриманих результатів. Теоретичне значення дисертації полягає в розширенні уявлень про християнську музичну культуру в її історичному розвитку – від Середньовіччя до постмодернізму. Матеріал дисертації, її основні положення та висновки можуть бути використані в подальших студіях з теорії та історії культури, сучасної музичної культури, християнської культури та мистецтва, а також у підготовці навчально-методичних програм і навчальних посібників, тематика яких є дотичною до теми дисертації.

Практичне значення дослідження. Отримані результати можуть використовуватися у відповідних розділах лекційних курсів з теорії та історії культури, історії музичної культури, християнської музичної культури, культури доби постмодерну, а також у творчій діяльності композиторів.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійним науковим дослідженням, в якому обґрунтовано актуальність християнства у постмодерну добу, охарактеризовано християнські ідеї і образи у творчості сучасних українських композиторів. Усі наукові результати, викладені в дисертації, отримано автором особисто.

Апробація результатів дисертації здійснювалась на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях: «Молоді музикознавці України» (Київ, 8-10 січня 2012 р.), «Мистецька освіта у контексті євроінтеграційних процесів» (Умань, 22-23 березня 2018 р.), «Культурно-мистецьке середовище: творчість та технології» (Київ, 12 квітня 2018 р.), «Естетичні засади розвитку педагогічної майстерності викладачів мистецьких дисциплін» (Умань, 19-20 квітня 2018 р.), «Трансформація музичної освіти та культури: традиція та сучасність» (Одеса, 19-20 квітня 2018 р.), «Художня культура і мистецька освіта: традиції та сучасність» (20-21 листопада 2018 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації викладено у 9 одноосібних публікаціях: 6 статей наукових фахових виданнях України з мистецтвознавства, затверджених МОН України, з яких 2 включено до міжнародних науково-метричних та реферативних баз; 3 публікації у збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура дисертації. Робота складається з анотації (українською та англійською мовами) зі списком публікацій за темою дисертації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (228 позицій). Загальний обсяг роботи становить 192 сторінки, з яких основного тексту 169 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження; сформульовано мету і завдання; визначено об'єкт, предмет та методи дослідження; виявлено наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів; подано інформацію про апробацію, публікації, структуру й обсяг дисертації.

Перший розділ – «**Теоретичні засади дослідження християнської культури постмодерної доби**» – обґрунтовує культуротворчу роль християнства в сучасній історичній парадигмі.

Підрозділ 1.1 «Десакралізація європейської культури доби постмодерну» розкриває причини деактуалізації категорій надприродного, трансцендентного, священного в постмодерній культурі.

У роботі зазначено, що межовий стан культури перетину другого і третього тисячоліть значною мірою обумовлений постнекласичною, ризоматичною антиестетикою постмодернізму з пріоритетністю «шизофренічної» свідомості з її прагненням до децентралізації смислів та руйнуванням логіки формування цілісності. На основі робіт видатних зарубіжних та українських філософів, культурологів, письменників, мистецтвознавців – Ш. Бодрійяра, Х. Л. Борхеса, Ф. Гваттарі, Й. Гейзинги, Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, Ч. Дженкса, У. Еко, П. Зюскінда, Ж.-Ф. Ліотара, Х. Ортеги-і-Гасетта, М. Павича, Л. Фідлера, М. Фуко – окреслено основні ознаки постмодернізму, серед яких виділяємо десакралізацію культури, апологію хаосу, проголошення тексту єдиним творцем нових смислів і змістів, залежність смислу мистецтва від культурного досвіду та інтелектуальних можливостей реципієнта.

Наголошено, що культура доби постмодерну відзначена втратою відчуття трансцендентальної реальності, надбуттєвих та метафізичних складових людського досвіду, надперсонального і екзистенціального статусу, що позбавляє художні артефакти духовності через знецінення сакрального первня у мистецтві. Проголошена в добу постмодерну десакралізація світу приводить до втрати в лабіринтах інтертекстуальних комбінацій морально-етичних, символічних, ментально-національних, особистісних складових творчого процесу, що означає смерть культури, історії, мистецтва, суб'єкта і Бога. Підсумковано, що, на противагу тенденціям десакралізації постмодерної культури, в духовно-практичному універсумі сучасності існують протилежні погляди: культура є явищем сакрального порядку, а християнство не втрачає своєї значимості в культурній парадигмі постмодернізму.

У *підрозділі 1.2 «Християнство в добу постмодерну: культурологічно-мистецтвознавчий дискурс»* з'ясовано місце християнства в сучасній культурі, уточнено поняттєво-термінологічну базу дослідження.

Окреслено значення християнства в розвитку світової культури, розглянуто питання взаємозв'язку культури та релігії у видатних представників філософсько-релігійної думки ХХ ст. (К. Барт, М. Бердяєв, Е. Брунер, С. Булгаков, Р. Бультман, А. Гарнак, Л. Карсавін, А. Лосєв, Ж. Марітен, Р. Нібур, П. Пупар, А. Тенасе, П. Флоренський, А. Швейцер та ін.). Здійснено огляд наукових праць, що досліджують християнську музичну культуру.

Зазначено, що в культурологічних та мистецтвознавчих працях, присвячених музичному мистецтву християнської традиції (роботи К. Берденнікової, Н. Вишинської, О. Зосім, В. Медушевського, Ю. Сітарської, С. Тишка, О. Шевчук, В. Мартинова, К. Барта, Г. Кюнга, О. Муравської, М. Севериної, О. Маркової та ін.), трансцендентне, релігійне, сакральне розглядається крізь призму категорій «архетип», «маркер», «символ», «образ», «ідея». На основі мистецтвознавчих праць уточнено базові для роботи дефініції «християнська музична ідея» та «християнський музичний образ». Серед найбільш значимих для сучасної української музичної культури християнських образів та ідей виділено хвалебні, панегіричні, подячні, радісні образи, образи плачу і покаяння, тиші і мовчання, ідеї Воскресіння та Преображення.

Другий розділ – «Християнство як культуротворчий чинник розвитку українського мистецтва» – присвячений розгляду християнства як рушійної сили культуротворення у проекції на українське мистецтво.

Підрозділ 2.1 «Культуротворча роль християнства в розвитку українського мистецтва від Середньовіччя до сучасності» подає історико-культурний екскурс розвитку українського мистецтва з позицій значимості для нього християнських ідей.

У роботі зазначено, що споконвіку метафізичні та морально-етичні максими християнської релігії були дороговказом для українського народу. З часів прийняття християнства Святе Письмо визначало його культуротворчі інтенції. Християнство інспірувало появу іконопису, храмової архітектури й музики, релігійної поезії та літератури, що стали вікном у світ сакрального, через яке людина прагнула досягнути Божественний світ, долучитися до трансцендентного Абсолюту. Значний вплив на середньовічну культуру та мистецтво мав ісихазм, що передбачав усамітнення, мовчання, споглядання, які досягалися за допомогою практики «розумної молитви». Відблиски ісихастської традиції мали місце у просвітницькій діяльності Ярослава Мудрого, Іларіона Київського; козацьких рухах як формі лицарсько-світської практики життя у Христі, меценатстві видатних діячів українського бароко. В мистецтві бароко проявляється основна риса української ментальності – світовідношення як святовідношення (В. Личковах), де сакральне стає виявом універсальної цінності душі з її естетизованою релігійністю, містеріальністю, софійністю та кордоцентризмом.

У XIX ст. християнство вплинуло на формування кордоцентричної філософії Г. Сковороди та П. Юркевича, концепцію «національної релігійності» М. Максимовича. Біблійні та євангельські сюжети живили творчість П. Куліша, Т. Шевченка, Лесі Українки, І. Франка. На межі XIX – XX ст. апологети символізму В. Соловйов та М. Бердяєв у сподіванні спасіння світу завдяки гуманізму християнства пророкували піднесення людини до Божественної теургії і її єднання з Абсолютом у творчому акті. В українському музичному мистецтві традиції барокового церковного співу були продовжені у творчості П. Демущького, М. Лисенка, М. Леонтовича, О. Кошиця, К. Стеценка, Я. Яциневича. Багатовікова традиція звернення до релігійних сюжетів, тем, образів була штучно перервана атеїстичною радянською владою.

Наприкінці ХХ ст. у зв'язку з падінням атеїстичного радянського режиму та встановленням державного суверенітету українське мистецтво переживає справжній ренесанс своїх тисячолітніх духовних надбань. Пріоритетність духовного актуалізує християнські теми та ідеї в сучасному культурному просторі, до яких звертаються як визнані корифеї, так і молоді митці. Християнські мотиви в сучасній літературі, живописі, архітектурі, музиці апелюють до загальнолюдських цінностей і є унікальними проявами духовного досвіду всього людства.

У підрозділі 2.2 «Християнські образи та ідеї у творчості сучасних українських композиторів» виділено провідні християнські ідеї й образи у музичних композиціях сучасних митців та показано способи їх втілення.

Багатозначність Священного Слова, його невичерпний смисловий потенціал при збереженні незмінним його структурного, фонетичного інваріанту стала одним з основних чинників символізації різних рівнів організації духовної музики. На прикладі аналізу знакових для української музичної культури творів, серед яких «Чотири псалми» для сольних інструментів і хору (1997) В. Степурка, Духовний концерт «Реквієм» (у першій редакції – «Заупокійна») для мішаного хору, сопрано і тенора (1999) М. Скорика, симфонічний твір для оркестру «Глосолалія» (1989), камерна опера для сопрано, фортепіано і перкусії «Благовіщення» (1998) О. Щетинського, «Літургія» (2003) Є. Станковича, «Урочиста літургія» (2000–2002) Л. Дичко, «Алілуя» (2006) та «Псалом Давида» з циклу «Два хори» (2011) В. Сильвестрова, а також композицій Г. Гаврилець, М. Шука, І. Щербакова виявлено особливості втілення християнських ідей та образів. Доведено, що християнські образи покаювання, страждання, плачу, молитви, тиші, мовчання, радості, прославлення та інші у творах українських композиторів визначають систему музично-виражальних засобів та спрямовують концепційно-драматургічний план твору. Зазначено, що християнські образи та ідеї, втілені у музичних композиціях, апелюють до сакральної першооснови музики.

Третій розділ – «Християнські ідеї та образи у творчості Юрія Іщенка» – присвячено аналізу світоглядній еволюції видатного українського композитора та характеристиці втілення християнських ідей та образів у музиці митця.

Підрозділ 3.1 «Еволюція світогляду Ю. Іщенка» розкриває основні етапи творчого шляху композитора крізь призму особистісної рецепції християнських ідей та їх втілення в музичних творах.

Зазначено, що величезний пласт духовних творів видатного українського композитора Ю. Іщенка (нар. 1938 р.) донині є недослідженим і потребує вивчення. Виділено основні етапи формування творчої індивідуальності митця. У період навчання композитора в консерваторії й аспірантурі (кінець 1950-х – початок 1960-х рр.) йде пошук свого індивідуального «Я» («достильовий період»). Під впливом філософсько-богословських праць М. Бердяєва, В. Соловйова, С. Франка, С. Трубецького, П. Флоренського Ю. Іщенко у другій половині 1960-х – 1970-х рр. посилює інтерес до християнсько-етичної проблематики. У 1980–1990-х рр. творчість митця відзначена «тотальною

семантизацією» (М. Ковалінас): музика композитора піднімається на рівень музичної філософії, яка є природним продовженням духовних пошуків не лише на основі праць М. Бердяєва, В. Соловйова, С. Трубецького, а й української філософської школи (Г. Сковорода, П. Юркевич). З 2000-х рр. майстер повністю присвячує себе християнській тематиці: Боже слово стає головною темою його щирої музичної сповіді.

Визначено способи звернення та форми втілення композитором християнських образів та ідей, серед яких найбільш плідним для митця виявилось використання біблійних метафор й алюзій. Зазначено, що християнські образи та ідеї у вокально-хоровій музиці втілюються через музичну інтерпретацію композитором сакральних або авторських текстів релігійної тематики, в інструментальній – за допомогою цитування сакральних піснеспівів або музичних фрагментів авторських богослужбових творів. Підсумковано, що християнські образи та ідеї у творчості Ю. Іщенка є свого роду згустком релігійної емоції композитора, вони підпорядковують собі всі складові музичної композиції і стають іманентним компонентом авторського стилю.

У підрозділі 3.2 «Особливості інтерпретації християнських образів та ідей у вокально-інструментальній і хоровій музиці композитора» проаналізовано форми втілення християнських ідей та образів у творах Ю. Іщенка, пов'язаних зі словом.

В «Елегійному концерті» для чоловічого хору а cappella (1979) тиша і мовчання представлені як образ і ідея музичного твору. Тиша пронизує всі рівні музичної композиції, виступає стрижнем логіко-сислової єдності та драматургії твору. Образ плачу у «Плачі Єремії» для баритона і фортепіано (2011) постає складним макрообразом, що складається з образів покаяння та світлоносного катарсичного просвітлення, який співвідносний з ідеєю християнського Преображення. У композиціях для хору а cappella на тексти старозавітних псалмів (2000–2015), інтерпретованих, як і «Плач Єремії», у християнському ключі, втілено усе розмаїття образів – панегіричних, прославних, покайних, молитовних. На прикладі зазначених композицій окреслено комплекс виражальних засобів, за допомогою яких створено той чи інший образ, розглянуто основні драматургічні принципи, використані Ю. Іщенком для втілення християнських музичних ідей.

У підрозділі 3.3 «Особливості втілення християнських образів та ідей у симфонічній музиці Ю. Іщенка» подано характеристику християнських ідей та образів в інструментальній творчості композитора.

У Концерті для флейти та камерного оркестру в 3-х частинах (2010) центральним є образ Фаворського світла. У творах «Не отвержи мене во время старости». Симфонічна версія хорового концерту М. Березовського (1996), «Хваліте Господа с небес». Варіації та фуга на теми М. Березовського для великого симфонічного оркестру (2006), «Душе моя». Симфонічні варіації на тему А. Веделя (2011), «Херувимська». Симфонічні варіації та фуга на тему Д. Бортнянського (2012) подано цілий спектр християнських образів та ідей: образи покаяння, благання, прохання, Фаворського світла, ідеї прославлення

Бога та Преображення. Цикл симфонічних містерій «Осанна» (2011), «Благовіщення» (2013), «Воскресіння» (2014), «Вознесіння» (2014) є свого роду підсумком релігійно-філософських пошуків композитора, де композитор дав власну музичну інтерпретацію центральним ідеям християнського вчення – Благої Звістки, страждання, Воскресіння, Вознесіння Ісуса Христа.

ВИСНОВКИ

У дисертації на основі дослідження емпіричного матеріалу здійснено теоретичні узагальнення, які в сукупності розв'язують важливе для мистецтвознавства та культурології наукове завдання, яке полягає у виявленні творчого впливу духовно-етичних засад християнського віровчення на сучасну українську музичну культуру.

Здобувачем досягнуті такі наукові результати:

1. Культура доби постмодернізму осмислюється в працях провідних філософів, культурологів, мистецтвознавців – Ш. Бодрійяра, Ф. Гваттарі, Й. Гейзінги, Ж. Дельоза, Ж. Дерріди, Ч. Дженкса, У. Еко, Ж.-Ф. Ліотара, М. Фуко та ін. Ключовою ознакою постмодернізму є *десакралізація культури* – розвінчання віри людини в існування священного та утаємниченого, трансцендентного Абсолюту та причетності мистецтва до вищих духовних виявів. Десакралізація пов'язана з апологією хаосу («хаосмос» Ж. Дельоза), піднесенням непередбачуваної гри смислами, спотворенням та викривленням звичайних уявлень, трансформацією усталених морально-етичних кодів з доведенням їх до абсурду, ефектом шизоїдної свідомості, нейрохірургією реальності; проголошенням тексту єдиним творцем нових смислів і змістів, у межах якого відбувається «смерть» Бога, автора, історії і культури, а факти стають симулякрами – знаками, що не мають смислової основи та духовного підґрунтя; змінністю контексту, залежністю смислу мистецтва від настрою, стану, культурного досвіду та інтелектуальних можливостей реципієнта. Проголошена в добу постмодернізму десакралізація світу приводить до втрати у лабіринтах інтертекстуальних комбінацій морально-етичних, символічних, ментально-національних, особистісних складових творчого процесу, що символізує смерть культури, історії, мистецтва, суб'єкта і Бога.

З іншого боку, сьогодні набуває актуальності підхід до вивчення культури як явища сакрального порядку. Релігійні витoki культури розкриваються у працях філософів, культурологів, соціологів – К. Барта, М. Бердяєва, С. Булгакова, Р. Бультмана, А. Гарнака, Л. Карсавіна, О. Лосєва, Ж. Марітена, Р. Нібура, П. Пупара, А. Тенасе, Е. Трьольча, П. Флоренського, в яких підкреслюється генетичний зв'язок культури з культом, наголошується на християнських підвалинах європейської культурної традиції, людина та її культурна діяльність осмислюються у категоріях духовного, релігійного, сакрального.

2. У дослідженнях музичного мистецтва християнської традиції предметом вивчення є релігійні архетипи (М. Северинова), маркери сакрального (О. Зосім), християнські символи і образи (Н. Вишинська,

І. Михайлова, В. Носіна, Ю. Сітарська, С. Тишко, А. Швейцер, Б. Яворський). У філософській, культурологічній, мистецтвознавчій науці на сьогоднішній день вже достатньо розроблені поняття «художній образ», «музичний образ», «ідея», однак для аналізу музики, що апелює до сакральної, трансцендентної сфери, доцільним є створення комплексних дефініцій. У дисертації запропоновано авторську редакцію понять «християнський музичний образ» та «християнська музична ідея». Християнський музичний образ є художньою формою відображення трансцендентної (відповідно до християнської догматики) реальності, де виражальні засоби набувають символічного значення. Християнська музична ідея – це створений на основі теоретико-догматичних підвалин християнської релігії смисловий концепт, який відтворюється на рівні драматургії музичної композиції. Християнські образи та ідеї є художнім втіленням у музичних творах духовного досвіду митців, їх морально-етичних та релігійних пошуків.

3. На шляху самовідновлення та ствердження ідентичності сучасна українська культура повертається до своїх християнських витоків. У часи Київської Русі разом із розповсюдженням й укоріненням християнства відбувалося налаштування культури на його метафізичні та морально-етичні засади. Храм й ікона, священний наспів і літопис стають Божим текстом, Божим словом у світі, відбитком Його волі та діянь. Людина-митець, створений за подобою Божою, займається мистецтвом за велінням Господнім, щоб донести благу звістку світу Вишнього цього світу. В добу бароко людина інтерпретується як активний учасник божественної історії, стверджуючи й онтологізуючи різноманітні виміри своїх переживань, духовних і тілесних потреб як необхідність для перебування у світі, створеному Господом. Світоглядні засади бароко знайшли втілення в релігійному живописі, архітектурі, музиці, які відзначені індивідуалізмом у втіленні релігійних сюжетів, драматизмом та емоційною напруженістю у передачі змісту.

У модерну добу християнсько-етична проблематика знайшла своє втілення у кордоцентричній філософії Г. Сковороди, П. Юркевича, духовній музиці М. Березовського, Д. Бортнянського, А. Веделя, М. Лисенка, К. Стеценка, М. Леонтовича, О. Кошиця, Я. Яциневича, П. Демуцького, поетичній та літературній творчості Т. Шевченка, М. Гоголя, Лесі Українки, І. Франка, М. Максимовича, П. Куліша, М. Костомарова, художніх розписах соборів, здійснених М. Ге, В. Васнецовим, М. Нестеровим, М. Врубелем, Ж. Руо, П. Холодним, М. Сосенком. Християнська тематика широко представлена в сучасній українській літературі (А. Григоренко, І. Драч, І. Жиленко, Р. Іваничук, Л. Костенко, Д. Павличко) та образотворчому мистецтві (В. Бичков, А. Голубцов, Н. Кондаков, В. Лазарєв, В. Могилевський, О. Сопцінський, Д. Степовик, Л. Успенський, П. Флоренський, І. Язиков). В сучасному багатоплановому мистецькому просторі християнство виступає як культурний феномен з основоположними для української ментальності аксіологічними, онтологічними, сакральними первнями.

4. Музика, що апелює до християнської традиції, постійно звертається до ідей та образів, що містяться у Святому Письмі. Протягом багатовікової історії

християнської музики були виокремлено найбільш значимі образи та ідеї, які знайшли втілення у музичних творах композиторів різних країн. У творчості провідних українських митців Г. Гаврилець, Л. Дичко, В. Сильвестрова, М. Скорика, Є. Станковича, В. Степурка, М. Шуха, І. Щербакова, О. Щетинського образи покаяння, страждання, плачу, молитви, тиші, мовчання, подяки, прославлення знайшли своє індивідуальне втілення.

У Духовному концерті «Реквієм» (у першій редакції – «Заупокійна») для мішаного хору, сопрано і тенора (1999) М. Скорика переважають молитовні образи різного смислового наповнення – молитва-прохання, молитва-покаяння, молитва-споглядання. Знаковими для творчості В. Сильвестрова є образи тиші і мовчання, де у стереофонії звукового простору народжується ідеальний світ духовності, в якому через споглядання, медитацію, умиротворене мовчання йде прославлення Творця. У «Чотирьох псалмах» для сольних інструментів і хору (1997) В. Степурка відтворено історико-культурну концепцію історії Спасіння людства через хресні страждання Ісуса Христа, де центральними стають образи страждання та прославлення Бога. Панегіричні, покаянні, молитовні образи є серцевиною творів М. Шуха, що апелюють до християнської традиції. У «Літургії» (2003) Є. Станковича та «Урочистій літургії» (2000–2002) Л. Дичко ідея подяки (євхаристія) передається через драматургічне поєднання образів покаяння, страждання, подяки, прославлення. Образ страждальної та прославленої Богородиці представлений у творчості Г. Гаврилець та І. Щербакова.

Оригінальністю втілення християнської тематики відзначена творчість О. Щетинського. У творі «Глосолалії» (1989) ідея розповсюдження християнства через апостольську проповідь різними мовами представлена у метафоричній формі, де додекафонна серія, що є конструктивною основою твору, набуває символічного значення. У камерній опері для сопрано, фортепіано і перкусії «Благовіщення» (1998) центральною є ідея Благої Звістки, навколо якої концентруються інші образи твору.

Українські композитори, звертаючись до християнської тематики, завдяки індивідуальним стильовим та драматургічним рішенням дають нове прочитання образів покаяння, страждання, плачу, молитви, тиші, мовчання, подяки, прославлення, не порушуючи при цьому тяглість багатомістової християнської музичної традиції.

5. Творчість видатного українського композитора Юрія Іщенка відзначена оригінальним ракурсом втілення власних ідейних концепцій, стильовою довершеністю та емоційною щирістю. Хронологічні дати еволюції композиторської майстерності, формування творчої індивідуальності митця збігаються з основними етапами його духовного зростання. У часи навчання в консерваторії й аспірантурі («достильовий період») йде процес формування власного композиторського почерку Ю. Іщенка та пошуку тематики, яка відповідає його внутрішнім духовним настановам. Інтерес до християнсько-етичної проблематики, перші паростки якого з'явилися у творчості композитора з другої половини 1960-х рр., був інспірований знайомством з філософсько-богословськими працями М. Бердяєва, В. Соловйова, С. Франка,

С. Трубецького, П. Флоренського. У художніх концепціях другої половини 1960-х – 1970-х рр. композитор передає складні процеси власної світоглядної трансформації, пов'язані з освоєнням нових духовних обривів.

У музиці композитора 1980–1990-х рр. триває пошук смислотворчих елементів – від інтонацій, мотивів, гармоній, тембрів до музичної драматургії, здатних відтворити весь спектр світоглядних орієнтирів митця, пов'язаний зі щирим усвідомленням немеркнучої цінності християнського вчення. З 2000-х рр. Ю. Іщенко у своїй творчості повністю зосереджується на християнській тематиці. Вона представлена не лише традиційною для цієї жанрової сфери вокально-хоровою музикою, а й інструментальними творами – симфонічними та камерними. Серед найбільш значимих творів цього періоду – симфонічний цикл християнських містерій «Осанна» (2011), «Благовіщення» (2013), «Воскресіння» (2014), «Вознесіння» (2014), в яких композитор подає власну мистецьку рефлексію центральних подій земного життя Ісуса Христа.

6. Духовним творам Ю. Іщенка притаманна надзвичайна глибина та образна виразність, яскравість і емоційність. У його численних вокально-інструментальних, хорових та симфонічних композиціях, більшість з яких написана у 2000-х рр., представлено розмаїття християнських ідей та образів. Християнські образи покаювання, плачу, молитви, тиші, мовчання, прославлення, Фаворського світла у творах Ю. Іщенка стають знаками вічності, що невіддільні від процесуального часу, символами трансцендентної реальності. Християнські музичні ідеї мовчання, тиші, прославлення Бога, Преображення, Благої Звістки, хресних страждань, Воскресіння та Вознесіння Ісуса Христа, розкриваються у процесуальності – як поєднання християнських музичних образів, утворюючи надкомпозиційну єдність, яка є співвідносною із сакральним виміром богослужбових творів.

Для втілення християнських образів Ю. Іщенко застосовує темброву персоніфікацію, темброві контрапункти, темброві модуляції та ін. Для зображення світлоносних образів (Фаворське світло) композитор розробив власний авторський комплекс засобів, серед яких семантизація тональностей, авторський акордовий комплекс (подвійний мажор). Християнські ідеї втілено за допомогою музичної драматургії, які підпорядковують образи єдиній смисловій концепції. Створені видатним майстром художні образи, пропущені крізь стильові та жанрові «фільтри» музичної пам'яті, репрезентують оригінальний символічний світ Істини і Блаженства, віднайдений митцем у вирі щоденного перебігу життя, протиставляючи власну минушість нетлінному вічному.

Робота не вичерпує усіх аспектів вивчення християнських ідей та образів у творчості сучасних українських композиторів. Перспективними є напрями, пов'язані з дослідженням втілення християнських образів залежно від конфесійної приналежності композитора або жанрових прототипів сакральної музики, обраних митцем, з вивченням особливостей індивідуального підходу композитора у втіленні християнської тематики та образності, з визначенням пріоритетності тих чи інших християнських образів та ідей у різних національних і культурних традиціях.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

*Статті у наукових виданнях, затверджених МОН України
як фахові за напрямком «мистецтвознавство»*

1. Гарькавая И. А. Образы религиозных переживаний и христианско-этические идеи в творчестве Ю. Ищенко: плач, тишина и молчание // Київське музикознавство: зб. наук. праць. Київ, 2012. Вип. 41. С. 165–176.

2. Гарькава І. О. Християнсько-етична проблематика творчості Ю. Іщенка та образи релігійних переживань у контексті сучасної української духовної музики // Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2012. Вип. 94: Юрій Іщенко та сучасний музичний простір. С. 38–50.

*Статті в наукових фахових виданнях,
включених до міжнародних науково-метричних баз даних*

3. Гарькава І. О. Християнсько-динамічні компоненти національного стилю як основний фактор стилеутворення у сучасній українській музиці // Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство: наук. журнал. Київ: Міленіум, 2017. Вип. II (9). С. 168–172.

4. Гарькава І. О. Синтез християнських динамічних компонентів національного стилю у «Літургії св. Іоанна Златоустого» Євгена Станковича // Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць. Київ: Міленіум, 2017. Вип. 32. С. 325–333.

5. Гарькава І. О. Духовно-ідейні пріоритети сучасного мистецтва та специфіка їхніх проявів у ситуації постмодернізму // Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: зб. наук. праць. Київ: Міленіум, 2018. Вип. XXXX. С. 275–283.

6. Гарькава І. О. Християнська тематика у творчості Юрія Іщенка // Мистецтвознавчі записки: зб. наук. праць. Київ: Міленіум, 2018. Вип. 34. С. 225–233.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

7. Гарькава І. О. Християнсько-етичні ідеї у творчості Ю. Іщенка на прикладі твору для баритона та фортепіано «Плач Ієремії» // Мистецька освіта у контексті євроінтеграційних процесів: зб. матеріалів V Всеукр. студ. наук. конф., Умань, 22-23 березня 2018 р. Умань: ВПЦ «Візаві», 2018. С. 20–23.

8. Гарькава І. О. Постмодернізм як культурний контекст: ознаки, характеристика, світоглядні домінанти // Естетичні засади розвитку педагогічної

майстерності викладачів мистецьких дисциплін: зб. матеріалів Міжн. наук.-практ. конф., Умань, 19-20 квітня 2018 р. Умань: «АЛМІ», 2018. С. 32–34.

9. Гарькава І. О. Християнсько-етичні ідеї тиші та мовчання на прикладі «Елегійного концерту» Ю. Іщенка для чоловічого хору а'cappella // Культурно-мистецьке середовище: творчість та технології: зб. матеріалів Одинадцятої Міжн. наук.-творч. конф., Київ, 12 квітня 2018 р. Київ: НАКККіМ, 2018. С. 51–53.

АНОТАЦІЯ

Гарькава І. О. Християнські ідеї та образи в українській музичній культурі кінця ХХ – початку ХХІ століття. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства за спеціальністю 26.00.01 «Теорія та історія культури». – Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв, Міністерство культури України, Київ, 2019.

У дисертації виявлено значимі для сучасної музичної культури християнські ідеї та образи, що знайшли втілення у композиторській творчості; унаочнено форми втілення християнських образів та ідей у творах Г. Гаврилець, Л. Дичко, В. Сильвестрова, М. Скорика, Є. Станковича, В. Степурка, М. Шука, І. Щербакова, О. Щетинського; показано еволюцію світогляду видатного українського композитора Ю. Іщенка, розкрито значення християнства для формування духовних обрив митця; розглянуто вокально-інструментальну, хорову та симфонічну музику Ю. Іщенка з позицій втілення композитором християнських ідей та образів. Уточнено поняттєво-термінологічний апарат, необхідний для аналізу музичних творів, що репрезентують християнську традицію на сучасному етапі, у світлі актуальних історико-культурних та мистецтвознавчих концепцій. Набули подальшого розвитку підходи до вивчення християнської музичної традиції в історичній динаміці; проблематика, пов'язана зі способами та формами відтворення релігійних символів, образів, тем, ідей в художній творчості сучасних митців; питання визначення місця християнської традиції в історії української культури від Середньовіччя до постмодерної доби.

Ключові слова: постмодернізм, християнська музична традиція, християнські ідеї в музиці, християнські образи в музиці, українська музична культура, українські композитори, творчість Ю. Іщенка.

SUMMARY

Garkava I. O. Christian ideas and images in the Ukrainian musical culture of the late 20th – Early 21st Century. – The Qualifying Scientific Work on the Rights of the Manuscript.

Thesis for the Degree of Candidate of Art Studies by specialty 26.00.01 «Theory and History of Culture». – National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts, Ministry of Culture of Ukraine, Kyiv, 2019.

Modern culture, entering into the post-Christian epoch, loses its foundation through the apologetics of chaos of schizoid consciousness, the blurring of the category of spirituality, the desacralization of the sacred and secretive, the escape from the search for truth, the depreciation of the ideals. In the age of Postmodern Christianity ceases to define the spiritual goals of society. At the same time, the plurality of postmodern artistic trends implies a reference to anthropological concepts that appeal to the categories of spiritual, sacred, transcendental.

Music that appeals to the Christian tradition constantly references to the ideas and images contained in the Scriptures. In the works of leading Ukrainian composers: G. Gavrilets, L. Dychko, V. Silvestrov, M. Skoryk, E. Stankovich, V. Stepurko, M. Shukh, I. Shcherbakov, A. Shchetynsky images of repentance, misery, weeping, prayers, silence, still, gratitude, and glorification have found their individual incarnation.

By the example of the analysis of important works for the Ukrainian musical culture, among which is «Four Psalms» for solo instruments and chorus (1997) by V. Stepurko, Spiritual concert «Requiem» (in the first edition – «Funeral») for mixed choir, soprano and tenor (1999) M. Skoryk, symphonic work for the orchestra «Glossolalia» (1989), chamber opera for soprano, piano and percussion «Annunciation» (1998) A. Shchetynsky, «Liturgy» (2003) E. Stankovich, «Solemn Liturgy» (2000-2002) L. Dychko, «Hallelujah» (2006) and «The Psalm of David» from the cycle «Two choirs» (2011) V. Silvestrov, as well as in the works of composers G. Gavrilets, M. Shukh, I. Shcherbakov revealed features of the embodiment of Christian ideas and images.

Till now the huge amount of spiritual works of the outstanding Ukrainian composer Y. Ishchenko (born 1938) is unexplored and requires studying. During the period of the composer's tuition at the conservatory and postgraduate study (the end of the 1950s and early 1960s), the search for his individual «I» (the «precedence period»). Under the influence of the philosophical and theological works of N. Berdyaev, V. Solovyov, S. Frank, S. Trubetskoy, P. Florensky Y. Ischenko in the second half of the 1960s–1970s. an interest in Christian-ethical issues is intensifying. In the 1980–1990s composer's work is marked by «total semanticization» (M. Kovalinas): the music of the composer rises to the level of musical philosophy, which is a natural continuation of spiritual searches not only on the basis of the works of N. Berdyaev, V. Solovyov, S. Trubetskoy, but also of the Ukrainian philosophical school (G. Skovoroda, P. Yurkevich). Since the 2000s the composer has devoted himself entirely to Christian themes: God's word became the main theme of his true musical confession.

In the «Elegiac concert» for the male choir a cappella (1979), silence and still is represented as the image and idea of a musical work. Silence penetrates all levels of the musical composition, acts as the core of the logical-semantic unity and the drama of the work. The image of weeping in the «Crying of Jeremiah» for baritone and piano (2011) appears to be a complex macro-image, consisting of images of repentance and light-bearing cathartic enlightenment, which is comparable to the idea of the Christian Transfiguration. In the compositions for choir a'capella for the texts of Old Testament Psalms (2000–2015), interpreted, as well as «Crying Jeremiah», in

the christian way, all the variety of images—pangyric, praiseful, repentant, prayerful - is embodied. On the example of these compositions there are marked complexes of expressive means by which one or another image was created, the main dramaturgical principles used by Y. Ishchenko for the embodiment of Christian musical ideas are considered.

In the Concert for Flute and Chamber Orchestra in 3 parts (2010), the image of the Favorsky Light is central. In the works «Do not turn me away during old age». Symphonic version of the choral concert by M. Berezovsky (1996), «Praise the Lord from heaven». Variations and Fugue on the topics of M. Berezovsky for the big symphony orchestra (2006), «My Soul». Symphonic variations on the theme of A. Vedel (2011), «Cherubim». Symphonic variations and fugue on the theme of D. Bortniansky (2012) present a whole spectrum of Christian images and ideas: images of repentance, pleading, prayers, the Favorsky light, the ideas of glorifying God and Transfiguration. The series of symphonic mysteries «Osanna» (2011), «The Annunciation» (2013), «The Resurrection» (2014), «The Ascension» (2014) is a kind of outcome of the religious and philosophical quest for the composer, where the composer gave his own musical interpretation to the central ideas of the Christian doctrine—Good News, Suffering, Resurrection, Ascension of Jesus Christ.

Key words: postmodernism, Christian musical tradition, Christian ideas in music, Christian images in music, Ukrainian musical culture, Ukrainian composers, creativity Y. Ishchenko.

Підп. до друку 27.05.2019. Формат 60x84 ¹/₁₆. Папір др. апарат.
Друк офсетний. Обл.-видав. арк. 0,9. Зам. 45. Тираж 100.

Видавець і виготовлювач
Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв
01015, м. Київ, вул. Лаврська, 9.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК № 3953 від 12.01.2011.